

એક રોટલીથી બ્રહ્માંડ સુધીના સંબંધોની યાત્રા

આ પણાં ઘરોમાં એક સમય એવો હતો જ્યારે જીવનને સુખી બનાવવાના પાઠ કોઈ પુસ્તકમાંથી શીખવાતા નહોતા. દાદી, નાની કે મમ્મી જ્યારે રસોઈ બનાવતી ત્યારે પહેલી રોટલી ગાય માટે અને બીજી રોટલી કૂતરા માટે અલગ કાઢી મૂકતી. રોજ સવારે તુલસીને પાણી અને સાંજે તુલસીક્યારે દીવો થતો. અડોશ-પડોશમાં ખાવાનું ઢાંકવાનો કે વાટકીવ્યવહાર સામાન્ય હતો. કદાચ એ લોકોને વૈજ્ઞાનિક ભાષામાં ખબર નહોતી કે આ બધું ‘માનસિક સ્વાસ્થ્ય’, ‘સામાજિક જોડાણ’, ‘માઈન્ડફુલનેસ’, ‘ઈમોશનલ વેલબીઈંગ’ માટે કેટલું ફાયદાકારક છે પરંતુ આપણા પૂર્વજોએ અનુભવથી જાણ્યું હતું કે મનુષ્ય માત્ર પોતાના માટે જીવતું પ્રાણી નથી. તે સંબંધોનું સહઅસ્તિત્વ અને જોડાણોનું સર્જન છે એટલે આ બધું સંસ્કાર અને રીત-રિવાજોના રૂપમાં આપણી રોજિંદી જીવનશૈલીમાં વણી દીધું. જેને આપણે અંધશ્રદ્ધા, ખોટી પરંપરા, બંધન-જોડકમીનાં નામો આપી જીવનશૈલીમાંથી ઉડાડી દીધી.

મને યાદ છે દોઢ દાયકા પહેલાં કોર્ટમાં કે પોલીસ સ્ટેશન કાઉન્સેલીંગમાં મોટાભાગના કેસમાં વહુઓની ફરિયાદ રહેતી કે તેઓ પર સાસુ દ્વારા પરંપરાઓનું પાલન કરવા માટે દબાણ થાય છે, જે ડોમેસ્ટિક વાયોલન્સની જેમ જોવા લાગ્યું. સમાજસેવી સંસ્થાઓ, શિક્ષિત કે આધુનિક વિચારવાળા કહેવાતા લોકોએ જેને બંધન કે જોડકમી ગણાવી અને સાસુને દોષિત ઠેરવી.

કેસ : 1

કોર્ટ કેસમાં વીણા વહુએ ફરિયાદમાં જણાવેલ કે, તેની સાસુ સરલાબેન તેને ‘નાઠ્યા વિના રસોડામાં નથી જવા દેતા’, ‘જેટલા મ હે મ ન આવે તેને ચા-પાણી- નાસ્તા કરાવે’, ‘ગાય- કૂતરાને રોટલી નાંખવા માટે કહે’,

‘સવારનું વધેલું ખાવાનું સાંજે પૂરું કરાવડાવે’, ‘બાળકોને અંધશ્રદ્ધા ભરી, ધાર્મિક વાર્તાઓ કહે’, ‘મંદિરે જવા દબાણ કરે’, ‘મોડા ઊઠીએ તો સંભળાવે’, ‘નાગ-પાંચમ, શીતળા સાતમ, નોળિયા નોમ જેવાં વ્રતો કરાવે, આમ જરા પણ જંપવા ન દે, આ રીતે તેઓ મારી સાથે ઘરેલું હિંસા આચરે છે’, એવી ફરિયાદ કરી હતી. વકીલોની દલીલ દરમ્યાન જજે પણ સરલાબેનને ઠપકો આપ્યો કે, ‘વહુને વહુની રીતે જીવવા દો. તમે તેને આવી ફરજો ન પાડી શકો અને તમે પણ આવી પરંપરાઓમાંથી બહાર નીકળો.’

કેસ ૨:

સાધના વહુએ કેસ કરેલ કે ‘તેની સાસરીમાં તેની નણદ અને તેનાં બાળકો પડ્યાંપાથર્યાં રહે છે. તેની સાસુ ઉષાબેન તેના નણદના છોકરાઓને નવું નવું બનાવીને ખવડાવ્યા કરે છે અને તેના છોકરાઓ ભૂખ્યા રહે છે. નણદના ઘરે અનાજ, ફળ, શાક મોકલી મોકલીને તેનું ઘર ભરે છે અને વિરોધ કરું એટલે બંને મા-દીકરી મળીને મારા પતિની કાનભંભેરણી કરે છે. જેથી મારો પતિ મારી સાથે ઝઘડે છે. મારા પતિને મારી નણદ અને તેનાં જ બાળકો વધારે વડાલાં લાગે, મારાં બાળકોને ખૂબ અન્યાય કરે છે.’ જેને વકીલે ઘરેલું હિંસામાં દર્શાવીને સાધના વહુના સાસરિયાંને (સાસુ-નણદ-પતિ-સસરાને) જેલમાં મૂકવાની રજૂઆત કરી. જજે પણ ઉષાબેન અને તેમના પરિવારને ખૂબ કડક શબ્દોમાં ઝાટક્યા.

આવી ઘણી વીણા, સાધના વહુએ સાસરામાં અમલમાં મુકાતી પરંપરાઓને પણ ઘરેલું હિંસાના રૂપમાં જોવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં સરલાબેન - ઉષાબેન જેવી સાસુઓએ બળાપો કાઢ્યો પણ ખરો, કે ‘જો સાસુઓ તરીકે અમે અમારી વહુને અમારા ઘરની પરંપરા કે પૂજાપદ્ધતિ નહીં સમજાવીએ કે નહીં કરાવીએ તો વર્ષોથી ચાલી આવતી

એક ગાયને રોટલી નાખવાથી કદાચ દુનિયા બદલાઈ નહીં જાય. છોડને પાણી આપવાથી કદાચ કોઈ ક્રાંતિ નહીં સર્જાય પરંતુ એ નાનકડાં કાર્યોથી આપણી અંદર કંઈક બદલાય છે

પરંપરાઓ વેર-વિખેર થઈ જશે અને દીકરીને જો પિયરમાંથી વસ્તુઓ નહીં મોકલાશે તો સાસરીમાં તેને કંઈ જોઈતું હોય તો કોની પાસે માંગશે? વળી આપણે તો કહીએ છીએ કે એક ભાણેજ બરાબર સો બ્રાહ્મણ, તો ભાણેજનો મોસાળમાંથી છેદ ઉડાવી દેશો તો એ પ્રથા બંધ થઈ જશે.’ પછી દીકરી અને ભાણિયા પિયર આવતા બંધ થઈ જશે પરંતુ એ સમયે સમાજ કે સિસ્ટમ સાસુઓના ભૂતકાળમાં વધેલા ત્રાસથી ત્રસ્ત હોવાથી તેમની વાતોમાં રહેલી થોડી ઘણી માનવાલાયક પરંપરાઓને પણ સમજવા તૈયાર ન થયા.

આ આખા જનરેશન બદલાયા પછી જ્યારે સાધના - વીણા જેવી વહુઓ માની ભૂમિકામાં આવી ત્યારે પોતાનાં સંતાનોને આવી રૂઢિગત પરંપરા, વિધિવિધાનની ચકાસણી કર્યા વિના તમામથી દૂર કરી દીધાં. જેથી નવી પેઢીને વૃક્ષ-છોડને પાણી પાવું, જીવ, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે કરુણા રાખવી, મનની શાંતિ મેળવવા મંદિર કે પવિત્ર સ્થાને ભેસવું, અડોશ-પડોશ, સગાં-સંબંધીને ઘરે જમવા બોલાવવા, ઘરે રસોઈ બનાવવી, દીવો કરવો, વ્રતતહેવાર વગેરેની સમજણ ઓછી થતી ગઈ.

આજે રસપ્રદ વાત એ છે કે જ્યારે વિદેશી લેખક પોતાની બેસ્ટ સેલર પુસ્તકમાં ‘પ્રકૃતિ સાથે જોડાઓ’, ‘પ્રાણીઓને પ્રેમ કરો’, ‘પાડોશીઓ સાથે સંબંધ બનાવો’, ‘દરરોજ થોડી ક્ષણો મૌનમાં રહો’ ત્યારે આપણે તેને જીવન બદલાવનારી સલાહ ગણીએ છીએ અને વોટ્સએપ જ્ઞાની ગુરુ બને તે સંદેશો ફોરવર્ડ કરતા થઈ જઈએ છીએ. મંદિરમાં તો કંઈ જવાય? એવું કહેનારા ઈસ્કીનમાં જઈ મસ્તીથી નાયગાન કરી શકે છે કારણ કે વિદેશમાં ફૂલ્યુંફાલ્યું છે. પરંતુ એ જ વાતો આપણા ઘરના વડીલો વર્ષોથી જીવતા અને શીખવતા હતા, એ ભૂલી ગયા છીએ.

જો શાંતિથી સમજો તો, આ રિવાજો પાછળનો આધાર એક અત્યંત ઊંડો આધ્યાત્મિક વિચાર છે. ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ.’ જ્યારે પશ્ચિમના દેશો અને વિજ્ઞાને આ વાતો સ્વીકારી છે ત્યારે આપણે ફરીથી ભારતીય સંસ્કૃતિને આપણા પરિવારોમાં જીવંત કરી શકીએ એમ છીએ.

એક ગાયને રોટલી નાખવાથી કદાચ દુનિયા બદલાઈ નહીં જાય. છોડને પાણી આપવાથી કદાચ કોઈ ક્રાંતિ નહીં સર્જાય પરંતુ એ નાનકડાં કાર્યોથી આપણી અંદર કંઈક બદલાય છે કારણ કે જો મારામાં બ્રહ્મ છે, તો એ જ બ્રહ્મ ગાય, વૃક્ષ, પાડોશીમાં પણ

છે અને સમગ્ર સૃષ્ટિમાં પણ છે. હું પ્રકૃતિથી બનેલ માનવ શરીર છું તો પ્રકૃતિ મારી અંદર છે જ. એટલે જ જ્યારે આપણે વૃક્ષને પાણી આપીએ છીએ ત્યારે માત્ર વૃક્ષને પાણી નથી આપતા, આપણે જીવનના એક બીજા સ્વરૂપને સ્પર્શતા હોઈએ છીએ.

જ્યારે ગાય કે કૂતરાને રોટલી આપીએ છીએ ત્યારે માત્ર એક પ્રાણીને નથી ખવડાવતા, આપણે પોતાની અંદરની કરુણાને જીવંત રાખતા હોઈએ છીએ. જ્યારે પાડોશી કે સગાંને આપીએ છીએ ત્યારે માત્ર સામાજિક ફરજ નથી બજાવતાં, આપણે ‘હું’ અને ‘તું’ વચ્ચેના અંતરને ઓછું કરતા હોઈએ છીએ. આ જ્યારે રોજિંદી જીવનશૈલીમાં વણાઈ જાય તો કોઈએ કોઈને કહેવું કે શીખવવું ન પડે, જે આપણા પૂર્વજોએ કરી દીધેલ. આધુનિકતાના ખોટા આડંબર કે ભ્રમમાં આપણે જે જીવનશૈલી બદલી નાંખી તેને ફરીથી બદલવાની જવાબદારી પણ આપણી જ છે.

સમયની સાથે આપણે સંબંધોનું કેન્દ્ર બદલી નાખ્યું. આપણે માણસો કરતાં વસ્તુઓ સાથે વધુ જોડાવા લાગ્યા. ગાડી-બંગલા-રિનોવેશન આ બધું સમયસર થાય છે કે નહીં તેની ચિંતા અને કેલેન્ડરમાં નોંધ રાખીએ છીએ પરંતુ પાડોશી-સંબંધી-મિત્ર કેવી સ્થિતિમાં છે તેની ખબર નથી. ઘરની રંગાઈ-સફાઈ કરાવ્યા કરીએ છીએ પરંતુ મનની દીવાલો પર જામી ગયેલી એકલતાની ધૂળ સાફ કરવાનો સમય નથી. સફળતાને બેંક બેલેન્સ માની વધારી રહ્યા છીએ પરંતુ સંબંધોનું (લોહીના સંબંધોનું પણ) બેલેન્સ ઘટી રહ્યું છે તે સમાજમાં ચોરકોર દેખાઈ રહ્યું છે. આપણે નિર્જીવ વસ્તુઓને સિંચવામાં એટલા વ્યસ્ત થઈ ગયા છીએ કે પોતાના અંતરના બ્રહ્માંડ સાથેનો સંપર્ક ગુમાવી રહ્યાં છીએ. આનંદ માત્ર મેળવવાથી નથી આવતો, આનંદ જોડાણથી આવે છે, એ અનુભૂતિમાંથી કે હું એકલો નથી; હું આ વિશાળ જીવનજાળનો એક ભાગ છું. આપણા પૂર્વજોએ સુખનો રસ્તો મોટા ઉપદેશો નહીં પરંતુ રોજિંદા નાનકડા વ્યવહારોમાં મૂક્યો હતો કારણ કે સંબંધોની નામિનાળ જો જીવંત રહે, તો મનુષ્ય પોતાના અંદરના બ્રહ્માંડ સાથે પણ જોડાયેલો રહે છે અને જે પોતાના અંદરના બ્રહ્માંડ સાથે જોડાયેલો હોય, તેને આનંદ શોધવો પડતો નથી-આનંદ તો તેના જીવનનો સ્વાભાવિક સ્વભાવ બની જાય છે જે કરુણા શાંતિ-સંતોષ અને જીવન સાથેનું જોડાણ કરે છે. યુવા પેઢીને પાછલાં બંધનો તરફ નહીં પણ જૂના સંબંધોની ઉષ્મા અને આજના સન્માનપૂર્ણ વિચારોના સંતુલન તરફ દોરવા જરૂરી છે.

